

ÖZET

“Süs” ve “süslenmeyle ilgili” anlamına gelen Grekçe “cosmetika” sözcüğünden türeyen “kozmetik” terimi, hem hijyen ve güzellik için kullanılan tüm preparat ve yöntemleri ifade eder; hem de etnografik açıdan insan vücudunun direkt ya da indirekt süslenmesi anlamına gelir. Bu çalışmada kısa bir tarihçesi ile birlikte Anadolu uygarlıklarındaki kozmetolojinin yansımalarından bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu; Kozmetoloji; Süslenme

ABSTRACT

The term of “cosmetic” which comes from Antique Greek word “cosmetica” used to describe “ornament” and “ornamentation” expresses whole material and methods for hygiene and beauty and also expresses the direct or indirect ornamentation of human body based on ethnography. This paper mentions about reflection of cosmetology in Anatolian civilizations with a short history.

Keywords: Anatolia; Cosmetology; Ornamentation

“Süs” ve “süslenmeyle ilgili” anlamına gelen Grekçe “cosmetika” sözcüğünden türeyen “kozmetik” terimi, hem hijyen ve güzellik için kullanılan tüm preparat ve yöntemleri ifade eder; hem de etnografik açıdan insan vücudunun direkt ya da indirekt süslenmesi anlamına gelir. Bu terimin, gene süslenme amacıyla vücuda takılan ya da eklenen objelerden (bijular, takılar vb.) ayırt edilmesi gerekir.

Saçlar, kaşlar, kirpikler, tırnaklar ile deriyi temizleme, koruma ve tespite yarayan güzellik ve hijyen maddelerine “kozmetik maddeler” adı verilir. Bu maddelerin hazırlanması ve yukarıda sayılan organlara aktarılması veya kozmetik amaç için kullanılan her türlü alete de “kozmetik alet” denir.

Kozmetiğin tüm boyutları “kozmetoloji” bilim dalını ilgilendirir. Günümüzde çok geniş bir bilim alanı haline gelen kozmetoloji “müльтиdisipliner” nitelik kazanmıştır. Kozmetoloji, bugün tıp, kimya sanayii, eczacılık, güzel sanatlar vb. gibi bilim dallarının ortak uğraşısıdır. Kozmetolojinin etnografik yanının da hatırdan çıkarılmaması gerekir. Etnolojide süsleme, far, boya, yağ sürme, kir çıkarma vb. gibi geçici; sünnet, tatuaj, sikatris ve deformasyonlar gibi kalıcı kozmetik işlemler, bir grup ya da klana ait kolektif seremoniyi yansıtabildiği gibi, bunlara mensubiyeti de gösterebilir. Kalıcı süslemelerin çoğu o toplumun üyelerinde zorunlu olup dinsel sembolizma ya da bir tarikat üyeliğini simgeleyebilir¹.

Yukarıdaki açıklamalardan, kozmetik maddelerin araştırılması, gerekli temel maddelerin (droglar) seçimi, hazırlanması ve etkinliklerinin belirlenmesini konu edinen olan kozmetolojinin çok geniş bir tıp alanı olduğu; bu alanın insan bedeni ve sağlığını doğrudan ilgilendirdiği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle “kozmetik tıp”, tıp tarihinin de ilgi alanına girer. Bu alanda -yukarıda değinildiği gibi- bir yandan kozmetik madde ve aletlerin; bir yandan da kozmetik yöntemlerin, çağlar boyunca gelişimleri, çeşitli toplumlardaki farklı kozmetik uygulamalar bilimsel yöntemlerle incelenmektedir.

KOZMETOLOJİNİN TARİHÇESİ

Kadın, paleolitik çağdan beri hep güzel olmayı düşünmüş ve daha o zaman bile doğadan temin ettiği aşı boyasını toz haline getirerek yüzünü sarıya boyayan bir cins pudra imal etmişti. Böylece kadın, altı bin yıl, belki de daha eskiden beri “süslenmeye” çabalamıştır. Bununla beraber erkeklerin kadınlardan önce süslenmeğe başladıkları tahmin edilmektedir. Çünkü doğaya bakınca, erkek hayvanların dişilerine oranla daha süslü olduklarını görüyoruz. Erkek yaşam kavgasını göz alıcı giysiler ve takılarla rakiplerini sindirmek ve korkutmak suretiyle sürdürebilmekteydi. İlkel insanın güzellik aracı olarak ilk önce kıyafet değişikliğini denediği anlaşılmaktadır. İlkel insan yüzünü boyayarak, maskeler yaparak kötü ruhların kendisini tanımamasını, düşmanlarını korkutmayı ya da ilahlara daha da yakınlaşarak şeflik otoritesini sağlamayı amaçlıyordu.

İLK KOZMETİK MADDELER

Kozmetoloji tarihinde ağaçlardan sızan, havayla temas edince donan, değişik kokuya sahip bir tür reçine olan “Mürrüsafi”nin (Myrrh) önemli bir yeri vardır. Buna **Boswellia Carterii** bitkisinden elde edilen balsam da eklenebilir. Bu balsam ve mürrüsafi ısıtıldığında çok kuvvetli kokular yayıyordu. Bunlar ilahlara dumanlar arasında takdim ediliyordu ki rahipler ve halk bu sayede duaların daha çabuk göğe yükseleceğine inanıyorlardı. Buhurdanlardan çıkan bu toksik dumanlar, insanların vecde gelmesini ve inançların da kuvvetlenmesini sağlıyordu².

İlk Merhemler

Bu aşamadan sonra yağlar ve merhemler dinsel amaçlarla kullanıldı. Merhemler ilah heykellerinin önünde bulunan beyaz mermer kaplara konur, rahipler bunu parmaklarıyla alırlar ve heykele sürerlerdi.

Gitgide merhemler dini amaç dışında da kullanılmaya başlandı ki bunun en erken örneklerini Eski Mısır’da görüyoruz. Asiller ve zenginler bu maddeleri kendileri ve ölüleri için kullandılar. Çünkü Afrika’nın yakıcı güneşine dayanabilmek için cildin kendi yağı yeterli olamıyor, elastikiyet ve yumuşaklık dıştan sürülen kokulu yağlar ve deriye yapılan masajla korunabiliyordu. Eski Mısırlılar çok sık yıkanarlardı, fakat sabunu keşfetmeleri çok sonraları olmuştur. Banyodan sonra tüm vücutlarını yağlarlar, ardından da keselenirlerdi. Eski tıp metinlerine göre siğir, keçi, koyun ve kaz yağlarının yanında bitkisel yağlardan da yararlanmaktaydılar. Fakir halk, zeytinyağı veya hintyağı gibi ucuz yağlara rağbet etmiş, badem ve susam yağı gibi daha pahalıları da zengin halk tercih etmişti. Yağların bozulmaları tuz ilâve edilerek önleniyordu.

On dokuzuncu Sülale döneminde I. Seti (1312-1298) devrinde yağlar ve merhemler o derece zorunlu ihtiyaç maddesi olarak düşünülüyordu ki askerlere her gün belirli miktar yağ dağıtılması usulden olmuştur. Hatta bir merhem dağıtımı yüzünden insanlık tarihinin ilk grevlerinden birisi Mısır’da vuku bulmuş, Teb şehrinde büyük bir tapınağı inşa eden işçiler, gıdanın fenalığı ve güneş ışınlarına karşı kendilerini koruyacak yağın yokluğundan dolayı greve giderek işi bırakmışlardı (M.Ö. 1167).

Bu yağlar ve merhemler ekseriya fena kokulu idiler. Bu nedenle içlerine parfüm ilave edilerek deodoran etki sağlanmıştır. Gene bu amaçla boyuna, içinde reçine ve baharat bulunan kesecikler asılmış, elbiselerin konduğu yerlere toz halinde güzel kokular serpilmiştir ki bu gelenek sadece kadınlarla sınırlı kalmayıp Mısırlı erkeklerce de sürdürülmüştür. Başka yağların farklı amaçla kullanıldığını da belirtmeliyiz. Mesela saçların çıkması için yılan yağı; saçların canlandırılması için de Hint yağı kullanılmaktaydı.

Deodoran ve yağ kullanımının sadece Eski Mısır’a özgü olmayıp başka uygarlıklarda mesela Mezopotamya’da Asurlularca da bilindiğini, orada da bol miktarda parfüm ve güzellik maddelerinin kullanıldığını belirtmeliyiz. Keza, İsrail Oğullarında elbiselere parfümlü tozlar serpmek adetti.

Göz Bakımı

Göz, kaş ve kirpiklerin bakımı da insanları bin yıllardır ilgilendirmektedir. Eski Mısır’da I. Sülale’den Menes (M.Ö. 2800) döneminde siyah kirpiklerin üzerindeki göz kapakları yeşile boyanıyordu. Esasen göz kapaklarını koyu bir renge boyamak çok eski bir adet olup bunun gözleri hastalıklardan korumada da etkili olduğu düşünülebilir. Bu amaçla kullanılan maddeye bugünkü Arapçada “kuhl” denilmektedir. Bu kelime “sükunet” anlamına da gelir. Mısır’da önceleri kurşun sülfür kullanılmışsa da (kesin olmamakla beraber) Leiden’deki bir tıbbi papirustan anlaşıldığına göre kükürtlü antimuan bileşikleri tercih edilmiştir³. Daha sonraları Anadolu’dan Manisa’dan manganez oksit getirildi ve bu yeni “far”a da gene “kuhl” denildi. Bu terim aynı zamanda çok önce tozlar için, daha sonra da damıtma ile elde edilen alkollü maddeler için kullanılmıştı.

Gözlerin süslenmesinde başlıca iki renk tercih edilmiştir; üst göz kapağı için siyah, alt göz kapağı için ise malaşit yeşili veya bakır karbonatla yeşil renkler... Bu maddelerin tedavi edici özellikleri olduğuna inanılıyordu. Gerçekten de sülfürlerin kötü kokuları bu bakımdan işe yarıyor, sinekler göze yaklaşmadığı için trahom etkeni olan virüsler vücuttan uzaklaşıyordu. Antik Mısır’da olduğu gibi göz sürmeleri İslam dünyasında da sadece güzelliği arttırıcı olarak değil, aynı zamanda göz hastalıklarında ilaç olarak kullanırdı. Hatta Abbasi halifelerinin saray hekimlerinin görevleri arasında halifenin gözlerini yıkayarak “Kuhl” sürmek de vardı.

Kuhl, özel hokkalarda saklanırdı ki kazılarda bunların örnekleri bulunmuştur. Bu hokkalara batırılan çubuklar gözlere sürülür, böylece gözlerin daha parlak olacağı düşünülürdü. Bunlar skleradaki küçük damarların kaybolmasını kolaylaştırır ve böylece gözler daha cazip bir hal alır.

Bu hijyenik ve kozmetik maddeler oldukça pahalı olsa da, Antik çağın Mısırlı kadını baygın bakışlı çekici gözlere sahip olmakla daha etkin ve yaratıcı olacağını fark etmişti. Hatta kuhl dışında yanmış badem kabuklarının siyah tozu veya kandil isini fırçalarla alıp zeki gözlerinin etrafına daireler çizerek kullanıyor, böylece daha güzel oluyorlardı.

Saç Bakımı

Mısırlı kadınlar saçlarına da çok özen gösteriyorlardı. Başları üzerine kokulu balmumundan yapılmış konik başlıklar koyup dolaşırlardı. Fakat yağlar, kızgın güneş altında yavaş yavaş eriyip omuz ve yüzlerine akar, derileri ve elbiseleri kirlenirdi. Fakat güzellik uğruna neler yapılmazdı ki?

Saçların boyanmasında kına bitkisi çok muteber bir drog idi. Bu bitkinin adı iki prensese isim olarak da verilmişti. Bunlardan birisi Musevi Kralı Herod'un annesi, diğeri de Antonius ile Kleopatra'nın kızları idi. Kınanın sevilmesi için birkaç sebep vardı. Bir kere küçük ve zarif beyaz çiçekleri salkım şeklinde sallanıyor, bunlar süs olarak kullanılıyordu. İkincisi, yapraklarından koyu kırmızı bir boya elde ediliyordu. Yüzyıllar boyunca Doğulu kadınlar bu çiçekleri saçlarında taşımışlar, yapraklarını dövüp toz haline getirmişler, bunu kaşıkla karıştırarak nitelikli bir boya maddesi elde etmişlerdi. Eski bir Mısır şarkısının sözleri şöyleydi:

*"Sevgilim benim için
En-Gedi bağlarındaki
Kına çiçeklerinden yapılmış
Bir buketir"*

Kına hamuru bir gece sabaha kadar ele sarılıp bağlı tutulursa rengi deriye ve tırnaklara geçer ve doku yenileninceye kadar orada kalır⁴. Mısırlı kadınlar yaşlarına göre saçlarına kınanın yanı sıra ağarmaya başlayınca Hint yağı da sürerlerdi. Kına kullanımı Anadolu'da da uzun süre devam etmiştir. Dudak ve yanaklarını aşı boyası ile kırmızı veya sarıya boyarlardı. Aşı boyası, saz kamışların ucunda saklanırdı. Parmak uçları, tırnaklar, topuklar hatta bazen göğüs başları kufra suyu ile kırmızı mercan rengine boyanırdı.

ESKİ YUNAN ve ROMA'DA KOZMETİK

Eski Mısır'ın yanında Akdeniz uygarlıklarında da kozmetiğin önemli bir yeri vardı. Girit uygarlığında "Parisli Kız" adıyla bilinen Knossos rahibesinin zarafet ve makyajı herkesçe kabul edildiği halde Antik Girit kozmetolojisi hakkında bilgimiz yok gibidir. Oysa Eski Yunan'ın kızgın güneşinde, sıcak renkler, yaldızlı ve canlı yeşil bir deri pek sevilirdi. Ünlü düşünür Sokrates, karısı Xanthippus'a "bakmak için değil, bakılmak için sokağa çık" demiştir. Deriyi beyazlaştırmak için kurşun karbonat (üstübeç) ilk defa Eski Yunan kadınınca kullanılmıştır. Hatta aktör ve maskeyi ilk kullanan meşhur şair ve yazar Thespis (M.Ö. VI yy) önce bu toksik maddeyi kullanmış, fakat deriye zararlı olduğunu fark edince onun yerine ketenden maskeler hazırlamıştı. Üstübeç çok toksik hatta öldürücü olmasına rağmen yüzyıllar boyunca popüler kalmıştır. Ayrıca Yunanlı kadınlar undan yapılmış bir hamuru bütün gece yüzlerinde bırakıp sabah olunca bunu sütle temizlerlerdi. Kına eski Türk Tıbbı'nda da saç, deri ve tırnak boyası olarak çok sık kullanılmıştır⁵. Kil, reçine ve gülsuyu, lekeleri ve çilleri çıkartmak için kullanılmıştır.

Saçlar da Yunanlılar için çok önemli idi. Lucianos "saçlarını yün boyaları ile boyayıp Arabistan kokuları sürerek parlak tut" demiştir.

Saç Bakımı

Parlayan her şeyi seven, ağır bilezikler, zincirler takan Romalı kadınlar saç bakımına çok önem verirlerdi. Krallık ve cumhuriyet çağında saç modelleri sade ve ensede idi. Saçlar bir bant veya iğne ile tutturulur, tepeden hafifçe örülüp öne doğru getirilirdi. İmparatorluk çağında saçlar çok bakımlı idi. Hiçbir soylu Romalı kadın kölesinin yardımı olmadan saçlarını yapamazdı.

Roma döneminde kadınlar saçlarını siyaha boyamak için, mürver tanesi suyu ve sirke ile bir kurşun kapta 60 gün bekletilmiş sülük dekoksyonu kullanılırdı⁶. Saçların rengi keçi yağı ve kül karışımıyla elde edilen ilkel sabunla yıkanarak açılır, arkasından uzun süre güneşte kalınırdı. Mavi renkten, Galya'da yapılmış kurşun kırmızısı bir renge geçilirdi. Bu da reçine yağı ve dişbudak külünden oluşan Galya ilacı sürülerek yapılırdı. Töton savaşları kumral saçları moda yapmıştı. Kireç suyu ile parlak kumral renkte saç elde edilir, hatta Galyalı kızların saçlarından yapılmış peruklar satın alınırdı. Her Romalı yüksek sosyete hanımının çok sayıda perukası vardı. Bir aralık sarı saç öylesine moda olmuştu ki, eğer bir kadın saçının rengini açamazsa saçlarını keser sarı bir peruka takardı. Yaşlı kadınlar da saçlarını traş ettirerek peruka takmışlardı.

Yüz Bakımı

Bu çağda yanak ve dudaklara kırmızı boya sürülmüş, cilt, zincifre (civa sülfür) veya minyum (kurşun oksit) ile beyaza boyanmış ve kirpik ve kaşlar siyahla koyulaştırılmış; venalar belirginleşsin diye için hafifçe maviye boyanmış; derinin ince ve solgun olduğu anımsatılmak istenmiştir. Romalı kadınlar ciltlerini güzelleştirmek için bezelye unu, buğday unu, bal, donyağı ile maskeler hazırlamışlardır. Mezar buluntularında kozmetik, kaşıklar ve merhem çubuklarına bolca rastlanması, süslenmeye verilen önemin kanıtıdır.

Hıristiyanlık çağında, imparatorluk çağının görkeminden, saf ve temiz bir sevimliliğe geçildi. Bizans çağında ise güzellik daha "rijit" idi.

İLK KOZMETOLOG - KLEOPATRA

Kozmetoloji tıp tarihinde Ptolemeus Auletes'in (M.Ö.1 yy.) kızı kraliçe Kleopatra'nın önemli bir yeri vardır. Onun çağında İskenderiye Tıp Okulu son parlak devrini yaşamıştı. "**Kosmetikon**" adlı kozmetiğe ait eseri Kleopatra'nın yazdığı iddia edilmektedir. Bunun yanında Komanos ve Komarios adında iki alşimist rahipten ders alarak kimyaya ait bir eser de yazmıştı. Kleopatra'nın incinin sirkede erimesini ve ilk damıtma aletlerini keşfettiği ileri sürülmektedir. Monte Casino Kütüphanesi'nde bulunan "Antidotum Kleopatrae Regina ad Theodotem" (veya Codex 69) olarak bilinen eseri onun toksikoloji ile de uğraştığının kanıtıdır⁷.

Kleopatra'nın, formülü kendisine ait olan ünlü bir kremi vardı. Saçlarına şekil vermek için Nil nehrinin çamuruyla özel kamışlar kullanırdı. Hazırladığı güzellik maskesi, idrarla karıştırılmış Nil çamuru ihtiva ediyordu. Epilasyon için sünger taşı ve penslerden faydalanır, omuzlarını parlatmak için toz haline getirilmiş sedef ve kaymak taşı kullanırdı. Meşhur formülü "Kifi" tüm Roma'yı ayağa kaldırmıştı. Ploutarkhos'a (M.S. 60-125) göre "Kifi"yi hazırlamak için bal, şarap, kına, üzüm, mürrüsafi, gül ağacı, horozgözü bitkisi, safran, kuzu kulağı, ardiç üzümü, kakule ve sümbül gerekiyordu⁸.

KOZMETİK TIP LİTERATÜRÜ

Edwin Smith Papirüsü (M.Ö. 1600) ve Georg Ebers Papirüsü (M.Ö. 1550) gibi Antik Mısır tıbbının en eski kaynaklarında kozmetik tıp reçeteleri bulunduğu göre, kozmetik tıp literatürü de çok eskidir. Antik Yunan ve Roma tıp metinlerinde kimyasal kremler, droglar, parfümler ve diş tozları gibi vücut hijyeni ve kozmetik için kullanılan formüllerin bolca yer almasına karşın, kozmetiğe ait ilk monografinin İskenderiye Tıp Okulu'ndan yetişen Kraliçe Kleopatra tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Gerçekten de, Paulus Aeginata (M.S. 7 yy.) kitabının saçları kıvrırmak için kullanılan maddelere ait bölümünde Kleopatra'nın Kosmetikon eserinden bahseder⁹. Esasen **Galenos** da (131-200) Kleopatra'ya ait tıbbi kurallardan bahsetmiştir¹⁰. İslam hekim-yazarlarından İbn Vahşiya'nın (9. yy) **Kitabü's-Sumüm ve el-Tiryakat** eserinde toksikolojiye ait bölümde gene Kleopatra'dan bahsedilmiştir¹¹.

Galenos'un Kleopatra'ya ait kullandığı ölçü ve ağırlıklar, onun aracılığıyla İslam tıbbının ünlü eserlerine geçmiştir¹⁰. İslam dünyasında kozmetiğe ait en eski kitaplardan birinin Abbasi Halifesi el-Mehdi'nin oğlu İbrahim İbn el-Mehdi (Ölm.24H/839M) tarafından yazıldığı sanılmaktadır¹⁰. **Kitab el-Tıbb** adını taşıyan bu eser parfümlere aitti. Aynı yüzyılda Halife el-Mu'tasım (883-842) adına **Kitab el-İtr** adıyla gene parfümlere ait bir kitap daha yazılmıştır. Ünlü Türk-İslam bilgini el-Beyrunî (975-1051) de eczacılığa ait **Kitabü's-Saydala** eserinde vücut güzelliği ve kozmetiğe ait bilgiler vermektedir. Kitabında amber, misk, gül, nergis, akasya, yasemin yağı gibi deodoranlar, mersin yaprağı ve emlecin sade yağda kaynatılmasıyla elde edilen saç dökülmesini önleyici formüller yer almıştı⁹. Beyruni, kınaya da geniş yer vermiştir¹⁰.

ANADOLU UYGARLIKLARINDA KOZMETOLOJİ

Yukarıda verilen bilgiler bize insanların binyıllardır sağlıklı güzelleşme yolunu aradıklarını göstermektedir. Yazıda öncelikle eski Anadolu uygarlıklarındaki kozmetik aletlere ve yöntemlerle değinilecek daha sonra kozmetolojide önemli yer tutan epilasyona bir giriş teşkil etmek üzere Anadolu'da yapılan kazılarda bulunan bazı epilasyon aletleri tanıtılarak Batı müzelerindeki benzerleri ile karşılaştırılacaktır. Son olarak da Osmanlı-Türk Tıbbında yer alan ve şimdiye kadar yayınlanmamış kozmetik tıp metinlerinden örnekler verilerek daha önceki bilgilerle bağlantı kurulmaya çalışılacaktır.

NEOLİTİK ÇAĞDA ANADOLU'DA KOZMETOLOJİ

Çatalhöyük Kozmetik Seti

Çatalhöyük insanı oksidiyeni cilalayarak ayna haline getirip kozmetik amaçla kullanmış, kemik, oksidiyen, apatit vb. maddelerle takılar hazırlamış, derisini kurşun oksidi ile kırmızıya boyamıştı. Bu ayna ve takı örneklerini Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde (Ankara) görmek mümkündür. Melleaart 1964'de yayınladığı üçüncü kazı raporunda,

çocuğuyla gömülmüş bir kadın iskeletinin yanında iki kozmetik spatül ile bir kozmetik çatalı tanıtılmıştı. Bunlar, daha çok sayıda ele geçen kemik kaşık ve büyük spatüllerle bir arada idi¹². Bunların yanında bulunan bir küçük kepçenin kozmetik bir setin parçası olması pek muhtemeldir.

Bu set içindeki kozmetik çatalı, başka bir yayımda tanıtılmıştır¹². Alet 9.3 cm uzunluğunda olup koyun (veya keçi) kemiğinden yapılmıştır ve sapı yivlidir. Cilalı olması ve özenli işçiliği, onun önemli bir amaç için kullanıldığını çağrıştırır. Çatalhöyük II tabaka, 2 numaralı evde bulunan ve M.Ö. 6000 ilk yarısı ile tarihlenen bu aletle muhtemelen boyuna ve yüze boya sürülüyor, belki de kaşlar boyanıyordu¹³. Bu çatal, Kuruçay Höyük buluntularındaki çataldan çok farklıdır. Bu çatalın bir kozmetik alet olması ihtimali de çok uzaktır¹⁴.

Çatalla beraber ele geçen kemik buluntular arasındaki iki kemik spatüle el şekli verilmiş ve uç tarafına parmak şeklinde çentikler açılmıştır. Bunlardan dairesel olan spatül 8 cm., diğeri 11.2 cm. uzunluktadır. Cilalı olan bu aletlerle Çatalhöyük duvar süslemelerinde tespit edilen el ayası izlerinin küçültülmüş olarak yüz veya boyuna sürülmüş olması ihtimalini akla getirmeliyiz¹⁵.

Anadolu'da bulunan ve büyük olasılıkla insanlık tarihinin en eski kozmetik aletleri olan bu dört aletin kullanımıyla ilgili olarak şöyle bir tahminde bulunabiliriz: Boya, eğik saplı kemik kepçeye konuyor, oradan çatalla alınarak çizgisel boyamalar yapılıyordu. El ayası spatüllerle de boyuna yapılan "makyaj" tamamlanıyordu.

Epilasyon

Kozmetik amaçla kılların deriden kaldırılması anlamına gelen "epilasyon" prehistorik zamanlardan beri yapılagelen bir işlemdir. Epilasyonun birçok primitif toplumda çok yaygın uygulandığı görülmüştür.

Çatalhöyük insanının epilasyon yapıp yapmadığını bilmiyoruz. Fakat duvar fresklerinde erkekler saçsız sakalsız olarak gösterilmektedir.

Bronz çağında saçlar geniş bir kısıkaç ya da iki hayvan kaburgası arasına sıkıştırılır, aradaki kıl tutamı bir bıçak veya ustura ile kesilirdi. İkel insanın "traş" dediği bu işlem, İskandinavya'daki erken bronz çağı kazıları ile İsviçre'deki göl evlerinde bu tür kısıkaç ya da kemiklerle usturaların çok sık bir arada bulunmasından anlaşılmıştır. Niğde Müzesi'nde obsidiyen bir Köşkhöyük usturası da (M.Ö. 6500) iki hayvan kaburgası ile beraber sergilenmektedir¹⁶. Bunun yanında, Hacılar buluntuları arasında yer alan ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde teşhirde bulunan bir obsidiyen ustura da bilinen en eski örnekler arasındadır¹⁶. Bu usturanın işçilik üstünlüğü, insan üzerinde kullanım için imal edildiği kanısını tartışma götürmez şekilde uyandırmaktadır. Usturanın hazırlandığı oksidiyen bıçak yonga çok dikkatli işlenmiştir ve üç parçalıdır. Bunlar, geyik boynuzu olması muhtemel kemik sapa özenle oturtulmuştur. Tarih öncesi insanı kazıma ve sıyırma işlemini daha kaba aletlere yapabiliyordu. Fakat insan üstünde kullanılacak aletlere özen gösterilmesi doğaldır. Bu buluntular yardımıyla, epilasyon işleminin Anadolu'da çok eski çağlardan beri (M.Ö. 6000 ilk yarısı) yapıldığını söyleyebiliriz.

Epilasyon Alet ve Yöntemleri

Yukarıda açıklandığı gibi, bir çift hayvan kemiği kaburgasından oluşan prehistorik ilkel pensler epilasyon için değil, saç ve kılları tespit etmek ve bıçağı deriden uzakta tutmak için kullanılıyordu. Daha geç dönemlerde ve çeliğin kullanılmaya başlandığı çağlarda Yunan ve Romalılar günümüzdekine benzer usturalar yaptılar ve bu aletlerle fazla kılı kazıdılar (gerçek epilasyon) veya mesela gözde trikiazisi kaldırmak gibi cerrahi amaçlarla bu aletleri kullandılar. Bu bıçakların örnekleri elimizde mevcuttur.

Hippokrates'in (M.Ö. 460-389) çağdaşı olan Aristophanes (M.Ö. 445-386)¹⁷ (Ran.516 ve Lysistrata, 89, 151); ve Juvenal (M.S.60) (VII -114), eserlerinde pubis kıllarının epilasyonunun her zaman yapıldığını bildirmişlerdir¹⁸. Hâlbuki erken Hristiyanlık çağında Kilise Babaları bu uygulamaya karşı çıkmışlardı. Sueton da, Domitianus (81-96) yönetiminde bu işlemin nasıl yapıldığını anlatır¹⁹. Mısırı ziyaret eden Prosper Albinus, 16. yüzyılda bu ülkede tıbbın niteliğini anlatıp Mısırlı kadının geleneklerini açıklarken epilasyona çok önem verildiğini vurgular:

"...hemen hemen tüm yıllardaki kuraklık zamanlarında Mısırlılara dert olan tozlar, sıcaklığın sebep olduğu tüm bedeni kaplayan sürekli terleme ve çevredeki pislik, vücuttaki pisiği de oldukça çoğaltır. Bu pislikle birlikte yayılan pis kokuya, bedenlerinin pis kokmasına ve küçük bitlerin çoğalmasına alışır. Hamamlarda yıkanan herkes bu insanlardan rahatsız olur. Böyle insanlar kendilerine en yakın insanları bile vücutlarındaki koku ve pislik yüzünden uzaklaştırırlar; özellikle de karılarını. Karıları kendi vücutlarının daha güzel olması için özen gösterirler ve kocalarının da vücutlarındaki pisiği ve pis kokuyu toplumda daha saygın olsunlar diye arındırmaya, gidermeye çalışırlar..."

İşin doğrusu bu kadınlar sık sık vücutlarını yıkarlar ve kirden arındırırlar. Tamamıyla temizlenince güzel kokular yaymak için değişik, hoş parfümler, kokular sürerler. Bundan başka tıpkı İtalyan ve başka kabile kadınlarının yaptığı gibi kıllarının görünüşüne ve tüm giysilerine özen gösterirler. Mısırlı kadınlar aşk ilişkisinden önce kıllarının düzenini pek de önemsemezler, ama aşk ilişkisinden sonra bütün kıllarını ipek kumaştan yapılmış bir çantaya koyarlar ve vücutlarının bu gizli edep yeri süsünü itinayla taşırlar. Bunun için hamamlarda mahcubiyete büyük bir özen gösterilir. Hamamlarda ilk önce yıkanılır ve kıllarını kazırlar. Sonra edep yerlerinin kıllarını aralıksız olarak kazıyıp pürüzsüz kılarlar. Mısır, kadınların hoş görünmeyen kıllarla örtülmüş rahme sahip oldukları bir memleketdir. Temizlenmiş bölgeyi pürüzsüzleştirdikten ve bu işi bitirdikten sonra çeşitli hoş kokulu yağlar sürerler²⁰.

Anadolu'daki kazılarda bulunan epilasyon penslerinin sayısı ve çeşidi çok boldur. Pek çoğu, Roma ve Bizans çağına aittir. Bu aletler, bir ev aleti olarak da fitil kaldırmak veya enfiyeyi almak için de kullanılıyordu. Sanatkâr ustalar, iş görürken bir şeyi daha hassas tutmak gerektiğinde bu penslerden yararlanıyorlardı. Böylece, bu tip penslerin pek çoğu kozmetik veya cerrahi aletler olmayıp sıradan ev avadanlıkları idi. Bununla beraber tam olarak cerrahi amaçlı aletlere de sahip olduğumuz kesindir.

Tıp aletleriyle ilgilenen yazarların, cerrahi pensetlerin her zaman dişli olduğu hakkında bir yanlış kanaati vardır. Bilinen bir gerçek, bu penslerin hepsinin dişli olmadığıdır. Esasen mezar buluntuları bu görüşü doğrulamaktadır²¹. Basit penset düz bir metal şerit şeklindedir. Bazı tiplerinin ucu içe doğru döner. Bunlar daha çok cepte taşınmak için kullanılan tıbbi bakım seti içinde yer alan pensetlerdir. Böyle bir takım, "bir tuvalet pensi, diş kürdanı, kulak kaşığı ile tırnak temizleyici"den oluşurdu. Örnekleri, Ur Kral saraylarında bulunmuş²² ve Uzak Doğu'da kullanılmıştır²³. Türkiye ve Avrupa müzelerinde pek bol bulunmaktadır. İlginç bir buluntu da, Azerbaycan'da geçen yüzyılda Morgan'un araştırmalarında ele geçmiştir²⁴. Erken bronz çağından başlayan bu kozmetik set örnekleri, yakın dönemlerdeki (Osmanlı çağı) fildişi-kemik örneklerle kadar sürmüştür.

Kıvrık uçlu epilasyon penslerinin çok güzel bir örneği ise Burdur Arkeoloji Müzesi'ndedir. Bu alet üstün bir işçilikle hazırlanmıştı. Böyle aletlerin çoğu, takım içinde cerrahi buluntu olarak da ele geçmiştir. Bu aletlerden bir kısmı, ortadan dikişli boru şeklinde idi. Böyle bir aletin örneği Almanya'da Mainz Roma-Germen Müzesi'ndedir²⁵.

Diğer epilasyon pensetlerinin uçları Mannheim Müzesi'ndeki örnekte olduğu gibi aşırı geniştir²⁶. Bunlarda bazen bir kayma kilidi de vardır, bu tertibat saç veya kıl parçasını tutmak, sonra da sıyırma ile koparmak için yapılmıştı. Güçlü, kalın pensetlerin, dar ustularının bir varyasyonunun Paulus Aeginatae (M.S. 7 yy) tarafından kulaktan yabancı cisim çıkarmak ya da burun kırıklarında ayrılan kemiği oturtmak için de kullanıldığı sanılmaktadır¹⁰.

Çok ilginç bir örnek de Kopenhag Thorhwalde Müzesi'nde bulunmaktadır. Alet 12 cm. uzunluğundadır. Altı santimetreklik bölümü katı ve yuvarlaktır. Kalan uzunluk torba bir uçla donatılmıştır ve 5 mm. kalınlıktadır. Yaprak kesitli genişlemeler doğru kenarın karşısındadır ve pensetin dar kısmında bir dikdörtgen kıskaç vardır ki bu, ayakları, kötü bir ihtimale karşı korumakta idi⁹.

Pensetlerin bazen başka aletle kombine edildiğini görüyoruz. İkinci parça da genellikle tuvalet malzemeleriyle birleştirilmiştir. Mesela bir kulak sondası epilasyon pensi ile bir arada kullanılmıştır²⁷. Başka bir buluntuda ise merhem spatülü bir pensetle kombine edilmiştir²⁷. Bir başka örnekte de penset sonda ile bir aradadır. Çanakkale Müzesi Calvert Koleksiyonu'nda bulunan çok nadir bir penset de bir kanül ile kombine edilmiştir.

Görüldüğü gibi antikçağın pensetleri de, birçok tıp aletinde olduğu gibi çok amaçlı kullanılmıştır.

ANADOLU'DAKİ İLK KOZMETİK CERRAHİ ESERİ

Osmanlı hekim yazarlarının yalnız kozmetik tıbbi ilgilendiren bir kitabı bilinmiyor. Fakat Türkçe tıp yazmaları ve özellikle "Bah-Nâme"ler içinde kozmetik tıpla ilgili çok geniş bilgiler yer almıştır. Burada, bu eserlerle ilgili iki örnek verilecektir:

On beşinci yüzyıl Osmanlı hekimi Şerefeddin Sabuncuoğlu, yalnızca kendisinin denediği veya keşfettiği ilâçlarla tedavi yöntemlerine yer verdiği "Mücerreb-nâme" (1468) ile 11. yüzyıl İslâm Cerrahi Abulkasım'ın (Ölm.1013) at-Tasrif eserinin sınıflandırma ve bilgilerinden büyük ölçüde yararlanarak hazırladığı Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye eseri nedeniyle Türk-İslam tıp tarihi yönünden büyük önem taşır. 1465'de Fatih Sultan Mehmed'e sunulmak üzere hazırlanan bu resimli yazma kitap, özellikle kozmetik cerrahi yönünden değerlidir. Karşılaştırmalı ve tıpkıbasımlı tam metni ilk defa 1992 yılında tarafımdan hazırlanan bu eserin kozmetik cerrahi ile ilgili olabilecek bölümleri şunlardır¹⁰.

Siğillerin kesilip dağlanması I Bab, 35 fasıl, v.37a.
Yuvarlak siğillerin dağlanması, I Bab, 53.fasıl, v.49a-49b.
Sivilcelerin dağlanması, I Bab, 55 fasıl, v.50a-50b.
Jinekomaсті'nin cerrahi tedavisi II Bab, 47, Fasıl, v.88b-89a,
Karin siğillerinin cerrahi tedavisi, II Bab, 57 fasıl, v.91b-93a

TUHFE-İ MÜTEEHİLİN'DE SAÇ BAKIMI ve EPİLASYON

İkinci örnek olarak, İslâm tıbbında cinsel terbiye, bazı cinsel hastalıklar, sevişme teknikleri gibi androloji konuları yanında, koku giderilmesi, epilasyon, vücut ve diş temizliğine yer veren "Bah-Nâme" genel adıyla anılan bir kitap seçilmiştir. Bah-Nâme, yukarıda verilen konularda yazılan kitapların genel adı olup İslam tıbbında ilk örnekleri 9. yüzyılda görülmüştür. Türkçeleri de 15. yüzyılda kaleme alınmaya başlamıştır. Böylece 20. yüzyılın başlarına kadar bu amaçla kitaplar kaleme alındığını görüyoruz. Bu alanda seçilen bahnâmenin adı "Tuhfe-i Müteehhilin" "Evlilik Armağanı"dır. Eser 14. yüzyılda yaşamış İslâm hekimi Abdurrahman Şirazi'nin eserinin 18. yüzyıl başında yapılmış çevirisidir. Ancak, mütercim Tabip Mustafa Ebu'l-Feyz (1675-1747) yer yer kişisel görüşlerine yer verir. On bölümden oluşan kitapta koku gidericiler, epilasyon ilâçları ve kıl çıkarıcı ilaçlar ve boyalar vb. anlatılmıştır⁹. Eserin 4. bölümünün sadeleştirilmiş şekli şöyledir:

Yazara göre insan bedenindeki kıllar dörde ayrılır. Bunlardan birincisi yüz güzelliğine ve bedene yarar verir. Mesela saç, kaşlar, kirpikler gibi. İkincisi erkeğin sakalı gibi yalnız güzellik verir. Üçüncüsü, beden kılları gibi yararlı olanlardır. Dördüncüsü de, koltuk ve kasık kılları gibi fena olanlardır. Bunlara ayda üç defa ayva çekirdeği suyu sürülürse temizlenir.

KINALAR

Kınayı kadınların parmaklarına taktıkları yüzük kadar önemli bir ziynete benzetebiliriz. Ayrıca eşinin sevgisini ve şehvetini de tahrik eder. Bu nedenle kadınlar mizaç ve niteliklerine uygun kınalar kullanmalıdırlar. Burada örnekleri çok olan kınaların iki çeşidini tanıtacağız:

Zehebi Kına

Parmak uçlarına uygulanır. Parmaklara altın sarısı veya altın gibi görünüm kazandırır. Yapılışı şöyledir: İyi cins (gömeç), bal, eşit miktarda su ile ezilip imbikte damıtılarak bir şişeye konur. İçine 8 dirhem zac-ı asfar ile 5 dirhem demir tozu konur. Eriyik kararınca kadar güneşte bırakılır. Bu karışım kullanılacağı zaman nişadır suyu ile ıslatıldıktan sonra hazırlanan eriyiğe parmakla batırılıp güneşe tutulursa altın sarısı bir kına elde edilmiş olur.

Çağla Yeşili Kına

Çağla yeşili kına yapmak için "zaç" ve "zap"tan 1'er cüz alınır. Ayrı ayrı doğranır ve bir kaba konur. Üzerine taşacak kadar sirke ilave edilir. Bir saat bekletildikten sonra sirke süzülür ve karışım güneşte kuruyuncaya kadar kabın içinde bekletilir. Kuruduktan sonra kaptan alınıp dövülerek yumurta akı ile karıştırılır ve ellere sürülür. Üzeri pazı yaprağı ile örtülüp bekletilir.

"GÜZELLİK UĞRUNA NELER YAPILMAZ Kİ..."

Kozmetik setleri, duvar freskleri vb. gibi belgeler Anadolu insanının sağlıklı güzellik çabasını tarih öncesi dönemlerde başlattığını göstermektedir. Köşkhöyük epilasyon seti ve Çatalhöyük kozmetik seti bunların en erken kanıtlarıdır. Tarih çağlarında yaşanan Anadolu uygarlıklarında yani Grek, Helenistik, Roma ve Bizans çağlarında da kozmetiğin önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz.

Kozmetik tıp literatürünün incelenmesi bu durumun Türk-İslam döneminde de sürdüğünü göstermektedir. Böylece, antik devirde büyük bir gelişme gösteren kozmetik tıp, Türk-İslam kültürü çerçevesinde yeni yöntemlerle daha da gelişerek ilerideki gelişmelere sağlam bir zemin hazırlamıştır.

Günümüzde hazırlanan kozmetik müstahzarların eski örneklerinden farkı, yapımlarında daha çok kimyasal maddelerin kullanılmasıdır. Bu sentetik maddeler saftır ve tüm kimyasal özellikleri de sabittir. Bugün krem ve şampuanlarda gliserin yerini çeşitli glikollere terk etmiştir. Öte yandan çeşitli kimyasal solventler, saçlar için gerekli lak maddesinin veya tırnak cilası maddesinin taşıyıcısı olarak formüllere girmiştir. Aerosol pülverizasyonu kozmetikte çok pratik ve ucuz bir uygulama olmuş, bunun arkasından köpüklü müstahzarlar ortaya çıkmıştır.

Kimyacılar yıllardır deride protein kaybından dolayı ortaya çıkan kırışıklıkları önleyebilecek zararsız hormon merhemleri sentez etmeye uğraşmaktadırlar. Bu amaçla deri solunumu, metabolizması incelenmektedir. Bunun sayesinde günün birinde deri, saçlar ve tırnaklar için kozmetik müstahzar hazırlamada gereken deri stimülasyonu ve oksidasyon metabolizması elde edilecek ve hedefe varılmış olacaktır.

Kozmetik müstahzar yapımındaki bu gelişmeye karşın aletlerde de teknolojik gelişmelere paralel olarak bir mükemmelleşme izlenmiştir. Gerçi epilasyon penseti üç bin yıldır aynı kalmıştır ama beden güzelliği için geliştirilen parafin cihazları, epilasyon aletleri, kriyo aygıtları hekimlerin ve kozmetologların işini epey kolaylaştırmıştır.

Çalışmamı bitirirken bir noktayı daha belirtmek istiyorum. Yirminci yüzyıl kadınları ile iki bin yıl önce ilk kozmetolog Kleopatra'nın büyük aşkı ve "iş ortağı" Antonius'un Roma'sındaki ya da on sekizinci yüzyıl Avrupa'sındaki kadınlar arasında benzerlik süregelmektedir. Romalı kadınlar makyajda yüzlerine timsah dışkısı sürüyordu. Günümüz kadını ise, Peru adalarındaki kuşların dışkısını güzellik uğruna kullanıyor. Bunun karşıtı da söz konusu olabiliyor. On sekizinci yüzyıl Avrupası'nda dişsiz görünüş moda iken günümüzün "müreffeh" Türk kadını dişlerini çarka tutturup "iki numara büyük ayakkabı giymiş gibi" gözükten porselen dişler yaptırıyor...

Öyle ya, güzellik uğruna neler yapılmaz ki!

KAYNAKLAR

1. Larousse Encyc. V. 3, 1968, s.537.
2. Majno, G. The Healing Hand, Harvard Univ.Press, Cambridge 1982, "The Parfüms of Arabia", s.197- 227.
3. Prosper Albinus: Medicina Egyptorum (VI.yy), cap III, XV.
4. Stern B. Medizin, Aberglaube un Geschlechtsc leben in der Türkei, Berlin, 1903, s.79-80.
5. Uzel, İ. Yeni Bulunan bir Bahname: Tühfe-i Müteehhilin 3.Türk Tıp Tarihi Kogresi, Eylül, 1996 İstanbul.
6. Melleart, J. 1963 Excavations at Çatal Huyuk, Third Preliminary Report, Anatolion Studies, 1964, s:103, fig:43, (5,6,7
7. Uzel, İ. Anadolu'da bulunan kemik ve fildişi tıp aletleri,Arkeoloji ve Sanat, 1993, Sayı:60-61, s:25-31
8. Baysal A. Wright K.: Yemek pişirme ve zanaatlar: Çatalhöyük'te Sürtme Taşlar ve ilgili aletler, Çatalhöyük (Ed. İ'an Hodder) Y.K.Y. Yay., 2006, s.29 – 33.
9. Ullmann M. Die Medizin İm İslam, a.g.e. s. 128
10. Schelenz H. Geschi chte der Pharmazie Berlin, 1904, s.128
11. Galenos. XII, 492, 433.
12. Uzel İ. Anadoluda Bulunan Antik Tıp Aletleri, TTK Yay., Ankara, 2000, s.
13. Uzel İ. Anadolu Tıp Tarihine Giriş, Eskiçağ Bil. Enst. Yayını, İstanbul, 2008
14. Ünal A. Hitit Tıbbının ana hatları, Belleten, 175, Treasure, Kültür Bak. Yay., İstanbul, 1996.
15. Ertem H. Boğazköy Metinleri Göre Hititler Devri Anadolu'nun Florası, TTK Yay., Ankara, 1987.
16. Akurgal E. Anadolu Uygarlıkları net Yay, İstanbul, 1988, s: 153-173.
17. Koehler E. The Lesser Phrygian Tumuli, The Univ. of pennsylvania, USA, 1965, fig 25 D.
18. Crawford, JH, Jr. Lidya Kozmetiği (Lydian Cosmetics), (Lidyalılar ve Dünyaları) YKY Yayınları, İstanbul, 2010, s. 201-216.
19. Özgen İ., Öztürk J. Heritage Recovered The Lydian Treasure, Kültür Bak. Yay., İstanbul, 1996.
20. Aristophanes, Lysistrata, 89, 151.
21. Juvenal (Decimus Iunius Iuvenalis), VII, s:114.
22. Suétone : Qeuvres de Sueton, Trad, Cabaret-Dupaty ,M. Garnier Frères Lib., Paris, 1865, Domitien XXII, s.461.
23. Muhammed b. Mahmud-ı Şirvani: Tuhfe-i Muradi (Hz. Mustafa Argunşah), TDK Yay., Ankara, 1999, s. 221-256
24. Şerefeddin Sabuncuoğlu: Cerrahiyetü'l Hanniyye (Hz.İ.Uzel), TTK Basımevi, Ankara 1992.
25. Emir Çelebi: En Muzecüt-Tıbb, (Yazma) Sül.
26. İbni Sina: Kanun (Hz.Esin Kahya), AKM Yay, Ankara 2010 s.
27. İbn El-Kifti: Uyun el – Enba fi Tabakatü'l – Etibba, Ed. Julius Lippert, Leipzig, 1903, s.55.